

ШЫН

Ниигилел-политиктиг солун
Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгепээн

№ 111 (16271) • 2000 чылдың октябрь 5, четверг • Ат салган шагы Садар өртээ 3 рубль.
19.30

БӨГҮН — БАШКЫ ХУНУ

ТЫВАНЫҢ КЕЛИР ҮЕЗИ СИЛЕРНИҢ ХОЛУҢАРДА

ЭРГИМ БАШКЫЛАР!
Профессионал байырлалчылар — Башкы хуну-биле сеткилим ханызындан байыр чедирип олур мен!
Силерниң байырлалчылар чүс чылдарның белдиринде эртин турар. Эртин турар чүс чылда Тываның чоңнарының кол чедипкини бүгү-нүшти бирик билер чорукту чедип алганы болур.
Ону бистер Силерниң шимченгир күш-ажылынарының, сагыш човангыр болгаш хуу ажык бодавас чоруунарының ачызында чедип

алган бис.
Бөгүнде, бистин амыдыралывыста эн-не берге чылдарда, башкылар чогаадкычы сузу-биле ажылдаарыңа күшүгү тып ап, салгалдарның билгилерин болгаш дуржулгазын өзүп олурар уругларда дамчыды берип турар. Силер бистин чоңнарының быгыт туруштуг чоруунун болгаш бедик угаан-медерелинин өзү болуп турар силер, Тываның келир үези Силерниң холуңарда.
Бистин ниигилеливистин хөгжүлдизинге үнелеп четтинмес салышкынынар болгаш

Силерниң чүректеринерниң чыгып-чымчаа дээш Силерге ханызы-биле ооруп четтиргенинни илереттим!
Чырыктыгыт бо хүнде Силерге калдыкшылды, аас-кежикти болгаш Силерниң буянын ажыл-чорудулганарга чедипкинерни күзүм! Силерниң өөреникчилеринер силерни ханы билгилери болгаш тергини эки демлектери-биле кезээде оорутуп чоруун!
Тыва Республиканың Президентизи — Чазак Баштыны Ш. ООРЖАК.

Эргим башкылар!
Бөгүн эн-не чырык болгаш символ-демлектиг байырлалдарның бирээзи Башкының бүгү-дөсөй хуну.
Бөгүн бистин байыр-ламысының. Чүге дизе бистин кижини бүрүзүнүн амыдыралында бодунун сагыш-сеткилинниң чамдык кезин сиңирип бер-

ген болгаш амыдыралың бүгү өңерин көрүп, бишп алыр кылдыр өөрткен Башкывыс бар.
Башкының делегей хуну-биле холбаштыр Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) школа назыны четтээн уруглар албан черлеринин кижини-дүңкчилерин, школаларның, учушпелерин, дээ-

ди өөредитге черлериниң, техникумдарының, башкыларының, "Башкы" деп хуну-дүлөп база чортаарал-биле адаарывыс кижилерге, силер бүгүдүге чүректин ханызындан байыр чедирип тур. Калдык-даа бергелер болгаш шаптаразаннар турга-лаа, хуну бүрүде хамааты эрес-мадырлыг чорукту кылып

турарыңар дээш, силерге четтирдивис, хүнүн-не класстарга келгеш: — "Экин! Бөгүн кичээли-виске..." деп өөрүшкү, хүлүмзүргү-биле чугаалаар болгай силер. Амдык-зында школаларга конгалар кыгырткайнып турда,

амыдырал удамчылан турар-дыр деп, бистер шунту идегеп болур бис!
Силер бүгүдүге калдыкшылды, омак-серек чорукту, төмөс-чипте энергияны база башкылаашкын талазы-бле чедипкинерни күзедивис.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизи) Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кижиниң каазы — ажы-төлүндө

АА СҮДҮН ЭМЗИРБЕЙН...

● УРУГЛАР БАЖЫҢЫНДА БАЙДАЛ ●

"Уруглар — бистин келир үези" деп шагдан тура "алгыркы" келген бо девиз сөөлгү үеде утундуруп барган деп болур. Шынап-ла, дигит кижини келир үе, ажы-төл дээш журттал чоруур-ла болгай. Ындык-даа болза сөөлгү үеде бистин республикада социал байдалдык нарындааны-биле чамдык ада-мелер сула салдынып, арага-дарыже сундугуп, ажы-төлүңүз мурнунга харысаалга чок болуп, оларны каап турар таварыштар көвүдээ. Ада-незинге кагдырган кээренчиг салым-чолдуг чаштар Кызыл хоорайны уруглар бажыңарында күрүнө азыралында турар. Ажылыңың аайы-биле ойталап каалкан чаштарның саны кайы хирел, оларның салым-чолу кандык болуп турарын тодаралып алары-биле ул албан черлеринге чедип, Кызыл хоорайны Суворов кудумчузуна оскус чаш уруглар азыраар бажыңың директору С. Б. ЯНДАЙ-ООЛ-биле чугаалашкан мен.

Светлана Биче-ооловнаның чугаазы-биле алырга, уруглар бажыңыңда эм-домбеле хандырылга эки. ТР-ниң Калдык камгалап, эм-тан болгаш техниктиг хандырылга яамызы акша-тогерикти үе-шаанда үндүрүп берип турар. Сүт, таракты хунуң-не ижиң турар. Картофель, алгаан аймак база белеткеп алган. Бо хүннерде идик-хеп аймак-биле хандырылга дыка багай. 1996 чылда хеп садары-биле Калдык камгалап, эм-тан болгаш техниктиг хандырылга яамызы акша үндүрүп берген. Оон соонда хеп садарыңа акшаландырышкын кылган, дорт чыл бунураар салтыңдан идик-хеп элей берген. Ниигизи-биле уруглар бажыңыңда бир айлыңдан эгелен үш харга чедир наздылг уругларын азыраар турар. Үш харчелерге, школа назыны четтээн уруглар остурер бажыңче чорулуптар. Бо хүнде ук уруглар бажыңыңда 43 уруг бар. Оларның ниигиле бир харга чедир 9 уруг бар. 43 чаштын аразында чүгле чангыс оскус уруг бар, арткалары ада-незинге кагдырган уруглар бооп турар. Мында чогуур документтерини кылдыралып, тур када тургузуп каап бот-нерлер уруглары база бар. Олар чурттар оран-сава, ажыл тып алгаш, ажы-толун

Уругларын хой кезин ада-незинге кагдырган чаштар Чижээ, Юля, Улуг убааш бажыңыңда бичин чаштарны чүгүс үш харга чедир азыраар турар болганда, уругларын оон ытай салым-чолу канчаар ирги дээш айтырып мени дүвүртөс аражок. Ынчангап школа назыны четтээн уруглар бажыңыңда база чедип, оон директору Клара Чамьяновна Бадр-биле чугааны кылдым.
Ында азы-нең, эм-тан-биле хандырылга эки. Ногаан айман, киртөфель 12 тоннаны ажаап, шыжап алганнар болду. Ажылдакчылар боттары Чербинин арга-арыг ажы-агыйында үш катап чорашп, уругларга малина, вишня, инек-караа дээш, оске-даа каттардан амдыңдык вареньеңи белеткеп алган. Кышка үдүр белеткеп эки, бо чылын дык улуг сеткилени кылганар. Орун-дожок талазы-биле база адыраак. Чүгүс уругларын кыжын келдер кидис индиктериниң адаа чугалап, оолдарын тоңнары эртингерин. Бо айтырып кышка чедир шиптирелтине бээр дээрине идеген улуг. Өөредитге херекселдери, башкы кадрлар айтырыгы уруглар бажыңыңда четчир.
Топте ниигизи-биле 80 уруглар бар. Бо күзүн школа назыны чедерге, 26 кижини Шогес-Аксыйна дузалал школа-интернат, 2 уругту Улуг-Аксыйна дузалал школа-интернатка чурткан. Мында чаш уруглар азыраар бажыңдан келген бундун оскустер, ада-незинге эргезин кызытырган, адазы азы нези кем-херек үлүгеткеш, хоругдал черинде, бо-не болгаш чурттар оран-савагы чок удуштун, ада-нези инвалид, түбөрүлдү арааш, түр үеде эмчилген турда келген уруглар бар. Бо уруглар бажыңың Кызыл хоорай чажыгызга акшаландырып турар. Ынчалза-ла уруглар республиканың шунту ко-жуунарындан кээп турар.

Уруглар бажыңыңны ажылдакчылары бо чаштарны остурер дээр кызып, байырлап, дыштаныр хүннер-да дивейн ажылдап турар. Манса шыдалар-ла кижини ажылдакчылар Кижиниң, дузалакчы боорундан аңгыда, оларга ада-незин солуп эргелдин-чассыдып, бүгү-күжүн бээр дээш кызып турарлар. Уруглар бажыңыңда неохолог, дефектолог, логопед эртемниң башкылар ажылдап турар. Ур чылдарда үч-түнелдиг ажылдап келген башкылар Л. А. Дятлова — "Күн-ажылдык алдары" орденниң III-кү черезинин эдилекчизи, үдүс өөредитте-зиниң тергилерини М. М. Горехова, В. М. Шумкова, кижиниң башкыны дузалакчылары А. Ч. Донгак, Т. С. Саая, Г. М. Оюн болгаш оскелдер-даа хамааржыр.
Ада-нези айыл-халтап, аарыг-аржыкка таварышкан, чок болган чаштарны оскус уруглар дээр болгай бис. Ынчалза-ла ада-нези дигит чорда-ла, оскус эдилек-чолдун човулаңы эдилек берген чаштар база бар. Оларны авалары чырык черге чыаап кыш, аа сүдүн эмзирбейн кышкып, албас бис деп ойталап азы шору өзүп дорулуп-даа келген ажы-толду оларга херек чок бооп октагынны турарыңдан, оскус уруглар бажыңыңда оларын саны көвүдээ.
"Тыва кижиниң каазы — ажы-төлүндө" дээр болгай бис. Тывалар шаанда тура боттарыңны ажы-толду көйдө-ла бол, чок аптарган чок кижилериниң ажы-толун уругларыңа немей азырап алыр чагаай чан-чылдыг чоран. Ам бо хүнде кичап барганымы ол?! Уешаг чеже-даа берге болза, төрелериниң хамаанчак, боттун ажы-толун азырап шыдапас апарганымы ол бе? Чедиммес, яагы-түрөгүн амыдыралдан муңгарат, бөгүнү берге байдалды бичини када үтүп кааптар дээш арага-ларже сундуктайн, арага садарыңны чырып турар эвээш-биче-даа бол акшал-висты уругларыңга ашы-чем, идик-хеп садып берип, оларны келир үези бода-зывысса эки эвес бе?

Алдыңай СААЯ.

Президентиниң ажыл-албаны КЕЗЭЭДЕ ДЕТКИИР МЕН

ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак эрткен понедельникте республиканың чаа Камбыламазы Долаан Куулар баштаан сарыг шажын төлөөлери-биле ужурашкан.
Республиканың мурнундагы Камбыламазы Атанак Хертектин бүрүн эргелериниң хуусааы доозулганы-биле сонгулда эрткен неделяның пятнишда болган. Тываның чаа Камбыламазы Иволга дашанында үш чыл өөрөгөн, оон башкызы амгы үеде Бурят Республикада чурттал турар Ело Ринпоче.

Чонун эрте-буруңу чанчылдарын катап тургузарыңа быжыг үндезиниң кады куженишкисинер-биле тургузарыңа кирген улуг үле-херээ дээш Атанак Хертекке ооруп четтиргени Ш. Д. Ооржак илергейтээн.
— Чаа кадрлары белекчээринче кичээлгеини угландырып эргежок чугула деп санап тур мен, кезээде узда калар мен, хуурактарны Индияга, Тибетке белекчээр чугула — деп, Президент чугалаан.
Рита САМБУ.

КОНСТИТУЦИЯ ТУРГУЗУ ЧАНГЫС БОДАЛДЫН ИЛЕРЕТКЕН

Тыва Республиканың Конституция комиссиязының хуралы оон даргазы, ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржактың удуртулгазы-биле октябрь 2-де болган.

ТР-ниң Конституция комиссиязының ажылдап кылганы республиканың конституциязының чаа эдилегиниң төлөвиле-биле ТР-ниң Дээди Хуралының кирип келгени төлөвиле болуп турар. Бо ийн төлөвиледин канызын комиссия хуралында сайгарып ажылдап кылган талдардыр айтырыгы хуралга баштай чугаалашкан.
Тыва Республиканың Юстиция яамызы ТР-ниң Дээди Хуралының ажылдап кылган республиканың Конституцияның чаа эдилегиниң төлөвилеңге экспертиза кылганын түнелди ТР-ниң Юстиция яамызының сайдынын орадакчызы, Конституция комиссиязының секретары З. М. Кузнец таныштырган. Төлөвиледин сайгарып көрүп, экспертиза кылган соонда, ында РФ-тин Конституциязы

болгаш федералдык хоюдулар-биле карышкыктар эвээш эвес болган, ниигизи-биле төлөвиледин 30 хире хуузу федералдык хоюду-дүрүм-биле дүшүсеп деп көргөн.
ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы Ш. В. Кара-оол, комитет даргазы Э. М. Манчин, депутат В. С. Орус-оол санал бергеш, боттарының төлөвиледин камгалап, ында кирген эки чүдүлдер барын айтырган, ону барымдаалап коорун чугаалааннар.
Ш. Д. Ооржактың саналы-биле Конституция комиссиязының болгаш Дээди Хуралдың ажылдап кылган төлөвилелерин комиссияның ажылчын бөлүктөрүнө чугаалажып сайгарып көргөш, кайна төлөвиледин комиссияга чугаалажып тодаратканнар. Бо сайгарылганың соонда комиссия хуралында ажылчын бөлүктөрүн удуртукучу-

лары дыңнадылар кылган. Шунту ажылчын бөлүктөрүн кежигүннери Конституция комиссиязының ажылдап кылганы төлөвиледин комиссия хуралына чугаалажып көр деп чангыс түнелге келген болганар. Дээди Хуралдың төлөвиледин деткимче албап. Бо айтырыгы Конституция комиссиязының кежигүннеринге бадыла-дырга, колдуңда шунтуу деткээ. Ынчангап комиссия хуралы Конституция комиссиязының ажылдап кылганы төлөвиледин чугаалажып деп шиптирээ.

Комиссия хуралы Конституция комиссиязының ажылдап кылган төлөвиледин чугаалажып кирген. Комиссияның ажылчын бөлүктөрүн кирип саналдарын сайгарып көргөн.
Комиссия ажылын улам-чылап турар.
Тсан-оол ХЕРТЕК.

Кысказы-биле

ХООЧУННАР ХУНУНДЕ

Улуг амыдырал хунуңге тураскааткан яагы-буру хемчелер Тес-Хем кожуунун сумуларында бедик денелге болуп эрткилген. Республиканың база кожуунун хөгжүдизинге улуг үлүг-хууун кириштирген куш-ажылдык хоочуннарына, партия болгаш советтер ажылдарыңа ажылдап чорашыңарга база улуг наздылдарга ооруп четтиришкени кылдыр сүй белектерин кожуун чагырта база суму чагырга черлери байырлыг байдалга тывыскап.

ПАРТАЛАРГА ОЛУРУП...

Сентябрь 30-де Кызыл-Чыраа ортумак школының 50 чыл болган байырлалын оон ангы-ангы чылдарда доозукчулары, башкылары база чалаткан хундулуг аалчылар байырлап эрттирген.

АНЧЫЛАР СЛЕДУ

Тыва Республиканың Хереклекчилер эвилелиниң Каа-Хемнин Сизим суурда аныгыр ажыл-агыйының кооперативинге сентябрь 30-де анчылар следу болган. Аңа эртерин аныгыр сезонуң түнелдизин, чаа 2000 чылдың аңгыр сезонуң организистеге ажылының дугайы база чугаалашкан.

ТАНЫШТЫРАРГА

Сентябрь 29-түң хүнүнде Тываның Камбы-лама дүжүлгезинде сонгулдагы чыгыш Камбы-лама Эргелелинге болуп эрткен. Аңа эң хой үнүп ап, хелин сагыдыг

Кара-Хөлде ЭДЕ АДААН

Амгы үеде тоогу-биле холбашкан аттарны хоорап, суурларга эгилеп турар апарган Чижээрге, Ленинград — Санкт-Петербург, Свердловск — Екатеринбург, Орджоникидзе — Владикавказ.

АДАКТАЛГАН

Чаа өөредитге чыдында өөреникчи бичин чаштар чыгып, чырык школага өөренип дээш Кара-Хөл эге школының коллективни багай эвес ажылдап. Директорун ажыл-агый талазы-биле орадакчызы Кара-Хөл Кужугетович Шагыш-оол баштаан бригада, оон кежигүннери Май-оол Саая, Владимир Дууша чырыкты кирип, дозулар, шилдээр дээш, оске-даа актларын шапкын кылганар.
Орун-оол САЛЧАК.

Сөөлгү шакта

РФ-тин Президентизи В. Путин

Индияга албан чоруу кылган, чанып келген. Ийн чуртун удуртукчуларының чугаалажышкынының түнелдизин стратегтиг кады ажылдакчыла керээниге ат салган. Индия — шеригчелээс садан алар талазы-биле Россияны эң үлүг партнеру. Бо уаада СУ-30 халдыкы самолеттарын, Т-90 дээр эң сайзырангай танкыларны элээн каш миллиард доллар-биле салып алыр керээге ат салган.
Президент В. Путин журналистериниң айтырыгына харылап тура, мыңа дээн: "Ийн чуртун аразында стратегтиг керээ оске күрүнелерге дүрүлгөчү эвес-тир, ол дээр Россия биле Индияны эрге-ажыктарында дүшкөн. Индия КНО-нун Айыл чок чорук човулуенин кежигүн төлөггүн кандидат, ону бис дегип турар бис".
РФ-тин Чазак Даргазы М. Касьянов Күрүнэ Думазының фракцияларының болгаш бөлүктөрүнүн удуртукчулары-биле ужурашкан, 2001 чылда күрүнэ бюджетинин орулгалар болгаш чарыгдалдар керээ хевээр арттырап айтырыны чугаалашкан. Ынчалза-даа бо айтырыг талазы-биле фракцияларын тургуштары аңгы-аңгы болган. Күрүнэ Думазынга изилеленишкисин болуру магап апарган.
Олимпий ооннарында киржин чоран Россияның спорт командазының кол составы Москвада эеп келген. Сидней — Москва арасында 28 шак ужатканын соонда безин спортчуларын тура-соруу бедик артканы илден болган. Оларны дүстүрүлбө, чечектер-биле уткап. Бедик көрүзүлдерин спортчулары удавас күрүнениң бедик шаңналары-биле шаңнаар.
Герман ийн күрүнениң каттышканын 10 чылдың тураскаалың "Чангыс эл

Хүнүн

байырлыг байдага демделеп эрттирген. Оюннар, концерттер, спортчу маргылдаалар бүгү чуртка болган.
Чечияда түр чажырга даргазы Ахмад Кадиров Аслан Масалов-биле чугаалажышкынар кылган тура дээрзиниң дугайында чугаага хамаарыштыр хары бергеш: "Масалов-биле кандыг-даа чугаалажышкынар кылбайн турар бис, суук чулуруушкунарга алыспандар" деп харылаан.
Челябинск хоорайны үш муң ажыг студентин чыскап кылгаш, стипендияларын остурерин негезн. Оларны хоорайны хой чон дөткээш, чүге дизе студентиниң айда ажыры 188 рубль чүгүле транспорт чарыгдалыгы ой бооп турар.
(Агентилелдер медээлеринден).

Школа — кижиниң ийн дугаар бажыны, а баштайгы башкызы ийн дугаар авазы болуп деп шагдан тура улуглар бистерни чажыры болгай. Кижини бүрүзү бо орукту эртин, бо остерини херек кырында бадыкаттыннып турарын амыдыралдан көрүп чоруур бис.
Баштайгы башкым Ирина Байыровна Өндүрге эге класстарны төндүр башкыла-дып, 10-гу класстын соонда безин школадан үдөйдү аас-кежиктиг болган мен. Чүгүс харын амыдыралын аңгы оран-савазын ажыдып кирер хунуңу бистин кудавыска кээп, чыгып күзүшкисинерин согөп, ачы-шайышкыны ижиң четкикенин барганында сеткилден мыңчага чедир холмап чоруур мен. Айыл-халатты кижини боду болчоп албазы-ла шын, халыг аарып

ханылааны күштүг болуп, хайырларды мээң ынак башкымын монгөдө чырык ортемчелден алгаш барганы ол. Ийн дугаар авам деп адап чоран башкым И. Б. Өндүрден ыңчаар чарыдым.
Амыдырал чангыс черге турар эвес. Бодум база не болур аас-кежиктиг болуп, кыс уругул-даа болган мен. Уе-шагын эртери чүгүрүк айт мань-биле домей болуп, урууну база садиктен 1995 чылда школаже киңир үдемим. Кызыл хоорайны 15 дугаар школымын... Сагыш-сеткилим андындан дойдуп, уруум кандык-ла башкыга таваржыр ирги, ол башкы мээң башкымыга домей болуп ирги деп бодум барып парта артына өөренип кижини шыкаш холөп турдум.
Баштайгы конга-доо эткен. Бирткласчыларың

башкылары школаже чедип кирген. Хамык-ла ада-нелер оларын соондан шуужу-тувус. Башкымыстың адын Марина Сагаановна Санчы дээр болду. Чызык, чараш, ас-дылгыны тоңтуу кончүг анык башкы болду. Кичээлдерге урууну үдөп, кичээл сонда уткуп турган, Марина Сагаановнаның кандык-даа кижини биле чугалажып билдир эскерип көргөн мен. Бирги классты доостурган, калдыкшылыңны бадылаңы-биле башкымы ажылдапас ужурга таварышкан. Ынчалза-даа черте эреп, кашпагай чангыш-биле класзы-биле харыла-занын үстөйп, чалыг үе-инде бо-ла уругларын ужуражып келген боор. Бо чыын уругларыңны дөрт класе дооскан байырыг хунуңда Марина Сагаановна база өөреникчилериниң

оорүшкүзүн үлөжип, бодунун чагы-созун берип, аравыска ойнап хөлгөн чүвө. Август айны эге хонуктарында телевизордан башкымыңды чок болганын дыңнадым. Ол мөдө бистерге аас хүнде кызынашканы дег болган. Багай уруунуң бүдүл-нешик караның чаштарын көргөш, бодумун башкым Ирина Байыровнаны сактып, уруунуң сеткилинге кайы хире деп чүвени билит турдум. Сарыг баштыг уруунуң часыдып, амыдыралда шак мындай берге үелер турар болурун угандып чугааладым. Уруум-амдаа чаш, ыңчалза-даа оон сеткилинге дык-ла дээр болганын улай-улай дамдылап баткан караның чаштары херчилеп турдулар. Класымыңны ада-нелери телефон дамчыштыр дола-жып, ужуражып алгаш, сөөлгү

Тыва Республиканың девискээринге арага продукциязын үүрмектеп садар талазы-биле ажыл-чорудулгага чөпшээрел бижик бээр болгаш арага продукциязын садар Чурумнар дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

2000 чылдың апрель 24

№ 347

Кызыл хоорай.

"Этидиг спиртти болгаш арага продукциязын бүдүрерин база садып-саарарын күрүне талазындан таарыштыр дугайында" 1999 чылдың январь 7-де №18-ФХ Федералдыг хоойлуга өскерилгелер болгаш негелделер кирир дугайында" Федералдыг хоойлуга, "Арага продукциязын садар чорумун шыгырадыр талазы-биле хемчеглер дугайында" 1996 чылдың август 19-та №987 Россия Федерациязын Чазаның доктаалыга өскерилгелер болгаш негелделер кирир дугайында" 1999 чылдың октябрь 13-те №1150 Россия Федерациязын Чазаның доктаалыга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болзо:

1. Тыва Республиканың девискээринге арага продукциязын үүрмектеп садар талазы-биле ажыл-чорудулгага чөпшээрел бижик бээр (лицензия) дугайында Дүрүмү бадылаар (кожуп каан).
2. Тыва Республиканың арага продукциязын хандырап талазы-биле күрүне комитетин чөпшээрел бижик бээриниң арага продукциязын садар Дүрүмнүн негелделерин хажытканы дээш харысалга онааган тус-тус кижилерин болгаш юридиктиг эргелиг албан черлерин дугайында, а ол ышкаш меге арага продукциязын хоойлу барымдаалап соортуп, эккеп база бүдүрүп турар, хураанга, хавырган, брактаан араганың хемчээлдеринин, ассортиментинин дугайында сан-медээлериң информация баазаны тургузар, берлинген сан-медээлериң Россия Федерациязын Үндүрүлгелер болгаш чыылдалар талазы-биле яаманың Тыва Республикада Эргелелине ай хуусаада кирир.
3. Тыва Республиканың Иштики херектер яамызы, Үндүрүг полициязын федералдыг албанын Тыва Республикада Эргелели, Россия Федерациязын Үндүрүлгелер болгаш чыылдалар талазы-биле яамызын Тыва Республикада Эргелели, Курсадыг инспекциязын Тыва Республикада Эргелели, Тыва Республиканың Курсадыгхайгаарал тову, Стандартизацияның болгаш метрологияның Тыва Республикада Тыва тову, "Араганы моңу-биле садар" курунениң каттышкан бүдүрүлгези ай

бүрүзүнүн 10-нун хүнүнде Тыва Республиканың Арага продукциязынга курмонополия талазы-биле күрүне комитетинче сан-медээлериң №1,2,3 капсырылгалар суугаар кирир.

4. Үүрмектеп садарыңа болгаш ниитиниң чеменилге черлеринге арага продукциязын бээрин хандырап турар "Кызыл пивзавод" күрүне бүдүрүлгезинге (Куулар), "Тывахлебпродукт" ажык акционер ниитилели (Алдачи), төлөөлтүрген организацияларын удурткучулары ай бүрүзүнүн 10-да сан-медээлериң Тыва Республиканың Арага аймаанга монополияны хандырап талазы-биле күрүне комитетинче №4 капсырылга суугаар кирир.
5. Тыва Республиканың Иштики херектер яамызы арага продукциязындан болгаш оң содукучулардан таварылга бооп хораннанышкынарнын факт-барымдааларын талазы-биле ажыл-чорудулгага чөпшээрел бээр дугайында Дүрүмү, Тыва Республикада хандаларын дугайында сан-фактыларын ай бүрүзүнүн он хонууда №5 капсырылга суугаар кирир.
6. Тыва Республиканың Чазаның 1998 чылдың август 10-да №476 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың девискээринге арага продукциязын үүрмектеп садар талазы-биле ажыл-чорудулгага чөпшээрел бээр дугайында Дүрүмү, Тыва Республиканың Чазаның 1999 чылдың март 5-те №117 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың девискээринге арага продукциязын үүрмектеп садар чурумнар дугайында Дүрүмү күш чок деп санаар.
7. Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация талазы-биле күрүне комитетин Тыва Республиканың девискээринге арага продукциязын үүрмектеп садар талазы-биле ажыл-чорудулгага чөпшээрел бижик бээр дугайында Дүрүмү "Шын", "Тувинская правда" солуннарга парлаанын хандырап.

Тыва Республиканың Чазак Баштыңының бирги оралакчызы В.ОЮН.

Тыва Республиканың Чазаның 2000 чылдың апрель 24-те №347 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың девискээринге арага продукциязын үүрмектеп садар талазы-биле ажыл-чорудулгага чөпшээрел бижик бээр дугайында ДҮРҮМ

"Этидиг спиртти болгаш арага продукциязын бүдүрерин болгаш садып-саарарын күрүне талазындан таарыштыр дугайында" Федералдыг хоойлуга өскерилгелер болгаш негелделер кирир дугайында" 1999 чылдың январь 7-де, "Акцизтер дугайында" 1997 чылдың январь 10-да №12-ФХ Федералдыг хоойлуганы, Россия Федерациязын Президентинин "Этидиг спиртти болгаш арага продукциязын бүдүрер болгаш садып-саарар талазы-биле күрүне талазында таарыштырарын күштелдирер дугайында" 1998 чылдың октябрь 6-да №1199 "Этидиг спиртти болгаш арага продукциязын хоойлу-дүрүм барымдаалавайн бүдүрерин болгаш садып-саарарын болдурбас талазы-биле негелде хемчеглер дугайында" 1997 чылдың апрель 30-де №442 чарлыктарын, Россия Федерациязын Чазаның "Этидиг спиртти болгаш арага продукциязын бүдүрер база садып-саарар талазы-биле күрүне таарыштырарын күштелдирер дугайында" 1998 чылдың октябрь 6-да №1159, "Россия Федерациязын Чазаның Россия Федерациязын девискээринге арага продукциязын үүрмектеп садарын Дүрүмүн өскерилгелер болгаш негелделер кирир дугайында" 1996 чылдың август 19-та №987 доктаалыга өскерилгелер болгаш негелделер кирир дугайында" октябрь 13-те №1150 доктаалдарын, Тыва Республиканың "Садылаашкындан үндүрүлгелер дугайында" 1998 чылдың декабрь 29-та Хоойлуун, Тыва Республиканың Президентинин "Этидиг спиртти болгаш арага продукциязын бүдүрериниң база садып-саарарыңа күрүне контролон хандырап талазы-биле негелде хемчеглер дугайында" 1997 чылдың сентябрь 22-де №92 Чарлыгын, Тыва Республиканың Чазаның "Спиритти болгаш арага продукциязын хоойлу-дүрүм барымдаалавайн садып-саарар чорук-биле негелделер күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында" 1999 чылдың май 18-те №324 доктаалын күүселер дээш бо Дүрүмү ажылдап кылган.

1 КЕЗЕК. НИИТИ ЧҮҮЛДЕР

1.1. Арага продукциязын үүрмектеп садар талазы-биле ажыл-чорудулгага чөпшээрел бижик бээрин доктааткан чурум суугаар актинтер онааган барааннарың садыр чорумчудар, рынокка шынар чок барааннарын костүп кээринден херекчелерин эрге-ажыктарын болгаш эргелерин камгалаар сорулга-биле боттандыраар.

1.2. Тыва Республиканың девискээринге арага продукциязын үүрмектеп садар ажыл-чорудулганы Тыва Республиканың Арага продукциязын монополияны хандырап талазы-биле күрүне комитетинин берип турары чөпшээрел бижикти үндөзүлөп боттандыраар.

1.3. Тыва Республикада чөпшээрел бижикке үндөзүлөп үүрмектеп садарын чөпшээрел турар арага продукциязынга белең продукциязын хемчээлинин 1,5 ажык хуузуң этидиг спиртти ажыглап бүдүрер аш-чөм продукциязын хамааржыр. Арага продукциязын этидиг ижер спирт, спириттиг сукусунар болгаш кызыл арага деп хевирлерге аңгылаар.

1.4. Тыва Республиканың девискээринге бо Дүрүмүнүн 1,2 чүдүлдерин айткан ажыл-чорудулганы боттандырап азы боттандырап болдуга юридиктиг эргелиг албан черлери болгаш тус-тус сайгарлыкчылар чөпшээрел бижиктиг кижилер (чөпшээрел бижиктер ээлери) болур.

1.5. Чөпшээрел бижикти берген үезинде азы ында айткан хуусаада юридиктиг эргелиг албан чери азы сайгарлыкчы айткан ажыл-чорудулганы чорудар эргелиг болгаш чөпшээрел бижиктин күштүг болуп чоруунун хуусаазының тонгенинин, оок күштүг болуп чоруун тур соксатканынын азы күш чок болдургананың үезинден эгелээш ол соксар.

1.6. Бир эвес ажыл-чорудулганы чөпшээрел бижиктиг хевирин чөпшээрел бижиктиг кижиге административтиг чангыс черин девискээринде девискээр талазы-биле элээн каш аңгы-аңгы объектилерде боттандырап турар болгаш чангыс банкыда агар сангыт таварылгада, чангыс чөпшээрел бижикти бээр, а артка таварылгаларда чөпшээрел бижик берген органын танмазы-биле шыныткан хоолгазы бээр. Бир эвес ажыл-чорудулганы чөпшээрел бижиктиг хевирин хоорайларын азы кожууннарын элээн каш чатырга черлерин девискээринде девискээр талазы-биле элээн каш аңгы-аңгы объектилерде боттандырап турар болза, объект бүрүзүңе чөпшээрел бижикти аңгы кылар.

2 КЕЗЕК. ЧӨПШЭЭРЕЛ БИЖИКТИ БЭЭРИНИҢ ЧУРУМУ

2.1. Чөпшээрел бижик алыр дээш билдирешкин кириген кижиге Тыва Республиканың Арага продукциязынга монополияны хандырап талазы-биле күрүне комитетинче дараазында документтерин кирир:

а) девискээринде объект тургустунган хоорай азы кожуунун чыгаргызы-биле дугуруштунган чөпшээрел бээр дугайында (доктааткан хевир суугаар), ажылдын чорумунун дугайында, магазинин ниити шөлүнүн дугайында билдирешкин;

б) юридиктиг эргелиг албан чери — организацияның адын долузу-биле болгаш хураангайлап, юридиктиг адресин, ажыл-чорудулганын херек кырында боттандырап турар черин (магазинин, рестораннын, кафениң адресин), үндүрүг төлекчизинин домейлешкек номерин (УТДД), организас эрге-хоойлуугу хевирин, санажалга сананың номерин болгаш чогуур банкынын адын айттыр;

в) хуу сайгарлыкчы — фамилиязын, адын, алазынын адын, паспортта бижимелдерин (сериязын, номерин, кажан болгаш кызыл тывысканын, кирип бижиткен черин, төрөөн чыдын, эр, хергезинин, бир эвес бар болза, сапжалга сананын дугаарын болгаш чогуур банкынын адын, үндүрүг төлекчизинин домейлешкек дугаарын (УТДД) айттыр;

г) билдирешкинде айткан ажыл-чорудулганы боттандырап девискээр талазы-биле аңгы-аңгы объектилерин дандызын; чөпшээрел турар ажыл-чорудулганын хевирин; чөпшээрел бижиктин күштүг болурунун хуусаазы; садыг бакынын турар черинин адресин;

д) юридиктиг эргелиг албан черинин азы хуу сайгарлыкчынын күрүне танмазы-биле дугайында херечилелдин хоолгазы(оригиналы бар — оңу нотариус шынытпаан болза);

е) тургузукчу документтеринин хоолгалары (юридиктиг адресин, Тыва Республикада толзу черинин азы филиалының барын болгаш адресин бадыткаары эргежок апарган таварылгада, бир эвес оларнын оригиналдары бар — нотариус оларын шынытпаан болза);

ж) билдирешкинни коргенинин өртөөн төлөөн бадыткап турар документ;

з) бердинген болук барааннары шыгжарынын болгаш сайгарларының негелделеринге база байдалдарыңа бакынарнын (садылгалар, складтар, дузалал складтар, фирмалар) болгаш дериг-херекселеринин дүжүп турарының дугайында санитар-эпидемиология албанын түнелги;

и) курунениң өрт хайгааралынын девискээр органының садыг чорудар бакынарнын өртүн аңгы чок чорунун нормаларының негелделерин дүжүп турарының дугайында түнелги;

к) контроль-касса машиназын дандылаан карточказының хоолгазы (оригиналы бар — нотариус оңу шынытпаан болза);

л) бюджетке болгаш бюджеттен дашкаар фондуларга үндүрүлгелерин болгаш оске-даа ыяналга төлөгелерин төлээр талазы-биле өре чогуунун дугайында үндүрүг органдың шынытпа.

2.2. Дүрүмде көрдүмзүн документтерин киринерин билдирешкин бижик кижиден негээри хоруглуг. Юридиктиг эргелиг албан черлери болгаш тус-тус сайгарлыкчылар берип турары сан-медээлериң ылаштымы дээш харысалганы чүктээр.

2.3. Хүлээп алдынган документтерге үндөзүлөп, билдирешкин ээзинге арага продукциязын садырарын ажыл-чорудулганын хевирин болгаш садырарын дүрүмнени боттандыраарга байдалдарын барын шынчелен коргенинин өрте-үезин санажыр бижикти бижик бээр.

2.4. Билдирешкин ээзи чоруткан санаашкында дүүштүр хыналда дээш төлөвирин 5 хонук дургузунда төлээр хүлээлелин. Айттынган төлөвирин 5 хонук дургузунда төлөвирин таварылгада, чөпшээрел бижик бээр орган айда ажыл төлөвиринин эң эвээш хемчээли өскерли бергенде, чаа негелделерин барымдаалап, хыналда дээш катап санаашкының хемчээлин улгаттырап азы өзөжөдип болур эргелиг.

2.5. Чөпшээрел бижик дугайында азы бээринден ойталаан дугайында шиттирин эргежок чутула бүү-ле документтерини кыды билдирешкинни алган хуусаада 30 хонук дургузунда хүлээп алыр.

2.6. Немелде, оон иштинде хамаарышпас экспертаны чорудары эргежок апарган таварылгада, чөпшээрел бижик бээр орган ол дугайы билдирешкин ээзинге бижимел хевир-биле дандыраар. Бо таварылгада чөпшээрел бижикти бээр дугайында азы оон бээринден ойталаан дугайында шиттирин эксперт түнелги алганының соонда 15 хонук хуусаада, ыңчалзажок эргежок чутула документтерини-биле калы билдирешкин берген хүнден 60 хонуктан орай эвесте хүлээп алыр.

2.7. Чамдык таварылгаларда экспертизага кирер материалдарын нарындан болгаш хемчээлинден хамаарыштыр чөпшээрелди бээринин дугайында шиттирин хүлээп алырының хуусаазын чөпшээрел бижик тыпсыр органын чөпшээрел бижик алыр узаткан туруп болур, ол дугайы билдирешкин ээзинге дандыраар.

2.8. Немелде экспертиза чорударының эргежок чутулазының дугайында шиттирин билдирешкин ээзинин кириген документтеринин экспертизаның үндөзүлөп, чөпшээрел бижик бээр органын удурткучу хүлээп алыр.

2.9. Мындык таварылгаларда, бир эвес кириген түнелдерде күүселеринге кызыгаарлашкынар азы рекомендациялар бар болза:

а) оон мурунда берген чөпшээрел бижиктин күштүг болуп турганынын үезинде ук объектиге хажыдышкынар илереттингенде;

б) чөпшээрел бижиктиг кижиге аңаа кылган негелделерин хажыткан дугайында контролдап турар органдардан мездэ келгенде немелде экспертизаны чорудар.

2.10. Чүгелде мындык таварылгаларда: билдирешкин кириген кижинин документтеринде ылаштыг эвес азы хажыткан мездэ бар болганда; ажыл-чорудулганын бердинген хевирин боттандыраарыңа эргежок чутула байдалдарга болгаш айыыл чок чоруктун негелделерин дүүшүс деп экспертизаның чогуумчалыг эвес түнелги барда;

в) чылдын-на чорудар хыналдалар дээш төлөвирин доктааткан хуусаада кирбээнде немелде экспертизаны чорудар.

2.11. Чөпшээрел бээринин дугайында болгаш чөпшээрел бээринден ойталаан дугайында чылдагаанын айткан шиттирин чөпшээрел бижик дитөөн кижиге шиттирин хүлээп алганының соонда үш хонук хуусаада бижимел хевир-биле чорудар болгаш доктааткан чурум суугаар хомудал кирип болур.

2.12. Чөпшээрел бижикке: чөпшээрел бижикти берген органын ады, юридиктиг эргелиг албан черинге — ады, чөпшээрел бижик алыр организациянын юридиктиг адресин; хуу сайгарлыкчыга — фамилиязы, ады, алазынын ады, паспортта бижимелдер (сериязы, дугаары, кайы черден база кажан берген, кирип бижиткен чери); чөпшээрел бижик суугаар боттандырап ажыл-чорудулганын

хевирин; ажыл-чорудулга боттандырап объектинин адресин айттылаан чөпшээрел бижиктиң күштүг чорунун негелделерин, чөпшээрел бижиктиң күштүг болурунун хуусаазын; чөпшээрел бижикти бүртүкээнин дугаары болгаш оңу бергенинин ай, хүнү айттынган турар.

2.13. Чөпшээрел бижикке чөпшээрел бээр органын удурткучу, а ол чок таварылгада удурткучу ооралакчызы ат салыр база ук органын танмазы-биле шынытпаар.

2.14. Чөпшээрелди алыр дээш чедип келген кижинин билдирешкин ээзи суугаар чөпшээрел бижикти үш чылда азы эвээш хуусаада бээр. Чөпшээрел бижикти күштүг болурунун хуусаазын уздырып оңу алырыңа доктааткан чурум суугаар чорудар.

2.15. Чөпшээрел бижиктиң күштүг болурунун хуусаазын чөпшээрел бижиктиг кижинин чаа хуусааже чатын суугаар узаткан туруп болур.

2.16. Чөпшээрел бижикти уздырындан ойталап болур таварылгалар, бир эвес: чөпшээрел бижик күштүг болуп боттанып турда, чөпшээрел бижикти негелделери хажыттынганда; ажыл-чорудулганы (объектинин байдалы) боттандырап дорайташкынын талазыне өскерилгенде;

оон мурунда чөпшээрел бижикти алганынын үезинден бээр эрткен үеде чөпшээрелдин негелделери өскерилгенде чүгел ыңчан ойталаар.

2.17. Чөпшээрел бижикти чангыс экземплярга бээр. Төлөвирин хемчээлин бо Дүрүмүнүн 3 кезеңде доктааткан чурум суугаар чорудар.

3 КЕЗЕК. БИЛДИРИШКИННИ КӨРҮ БОЛГаш ЧӨПШЭЭРЕЛ БИЖИКТЕРНИ БЕРГЕНИ ДЭЭШ ТӨЛӨВИРИН ХЕМЧЭЭЛИН ТОДАРАДЫРЫНЫҢ ЧУРУМУ

3.1. Чөпшээрел бижикти бээринин дугайында билдирешкинни коорун, чөпшээрел бижикти бээрин, чөпшээрел бижикти бээр органын танмазы-биле шыныттынган чөпшээрелдин хоолгазы бээрин төлөвирин үндөзүлөп чорудар болгаш ол үндүрүг төлөгези болбас.

3.2. Чөпшээрел бижик алыр органдан билдирешкин суугаар чөпшээрел бижик алырда, чөпшээрелди калып кылдыртканы, хоолганы бергени дээш билдирешкин ээзи билдирешкинни чугалажып коргени дээш ажыл төлөвиринин эң биче хемчээлинин 0,1 хемчээлинге, чөпшээрел бижик бергени дээш ажыл төлөвиринин эң эвээш хемчээлинин 3 хемчээлинге, чөпшээрел бижик кылдыртыр органын танмазы-биле шыныттырган чөпшээрелдин хоолгазы бергени дээш ажыл төлөвиринин эң биче чангыс хемчээлинин хемчээлинге төлөвирин билдирешкин ээзи кирир.

3.3. Тыва Республиканың Арага продукциязын монополия хандырап талазы-биле күрүне комитетин 1999 чылдың январь 7-де №18-ФХ(арын 20, 1 параграф) Федералдыг хоойлуга, Россия Федерациязын Чазаның 1999 чылдың октябрь 13-те №1150 доктаалында көрдүнген садыг бүдүрүлгелеринин негелделеринге дүүштүр чылдын-на хыналданы чорудар. Эксперттерин ажыл төлөвирини хольбашкан, оңу дорг-ла чорудары-биле хольбашкан чарыгалдарын чөпшээрел бижиктиг доктааткан төлөвиринге кирибес болгаш билдирешкинни көрүп тургаш, оңу аңгы төлээр.

3.4. Юридиктиг эргелиг албан чери чаарты организациян, юридиктиг ады өскерилген, хуу сайгарлыкчының паспортта бижимелдери өскерилген, чөпшээрел читкен таварылгада чөпшээрел бижиктиг кижиге чөпшээрел бижиктиг катап элэе кылар дугайында билдирешкинни 15 хонук хуусаада бээр хүлээлелиг.

3.5. Чөпшээрел бижикти катап кылдыртырын оңу алырыңа доктааткан чурум суугаар чорудар.

3.6. Чөпшээрел бижик кылдыртыр мурунда ол читкен таварылгада мурунда берген чөпшээрел бижик суугаар ажыл-чорудулганын хевирин боттандырап чөпшээрел бижик кылдыр органын бергени түр чөпшээрелди үндөзүлөп чөпшээрер.

3.7. Чөпшээрел бижик кылдыртыр органе берген билдирешкинни коргенинин түнелдеринден хамаарылга чокка хыналданы чорутканы дээш, билдирешкинни коргени дээш төлөвирин түңүн дедир эгиттес.

3.8. Төлөп каан чөпшээрел бижикти, оон хоолгазын алырындан билдирешкин ээзи ойталаан таварылгада, чөпшээрел бижик кылдыртыр орган оңу күш чок болдур болгаш кириген төлөвирин дедир эгитер дугайында шиттирин ай хуусаада хүлээп алыр. Билдирешкин ээзинин чылдагаанын айткан бижимел дитээ болгаш кириген төлөвирини ында бадыткап турар документ дедир эгитеринге үндөзүлөп болур, түнелери сорулгазынга ажыглаваан дугайында демделгелди аңаа кылар.

3.9. Чөпшээрел бижикти бээр дугайында билдирешкинни коргени дээш, чөпшээрел бижиктиг хоолгазы бергени дээш, чөпшээрел бижик кылдыртыр органын чоруткан хыналдазы дээш Тыва Республиканың банкызын дамчыштыр төлөвирин бадыткап турар документин билдирешкин ээзинин кириген соонда чөпшээрел бижикти бээр.

3.10. Билдирешкинни 0,1 МРОТ хемчээлге коргени дээш, чөпшээрелди 3 МРОТ хемчээлге тывысканы дээш, чөпшээрел бижик кылдыртыр органын танмазы-биле шыныткан чөпшээрел бижиктиг хоолгазы бергени дээш 1 МРОТ хемчээлге төлөвирин республика бюджетинин орулганынче шынытпаар.

3.11. Чөпшээрел бижик кылдыртыр органын чарыгалдарын

дулап турар хемчээлге хыналда дээш төлөвирин оон тускай агар сангыч шынчелер болгаш Тыва Республиканың Сан-хоо яамызы-биле дугуруштунган смета суугаар кадрларын мергежилни бедилеринге, материалдыг база бижыглаарыңа ажыглаар.

4 КЕЗЕК. ЧӨПШЭЭРЕЛ БИЖИКТИ КЫЛДЫРТАР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ АЖЫЛДАРНЫ ОРГАНИЗАСТААРЫ

4.1. Арага продукциязын үүрмектеп садар талазы-биле ажыл-чорудулгага чөпшээрел бижикти кылдыртыр организациялар талазы-биле практиктиг бүү-ле ажылдарын Тыва Республиканың Арага продукциязынга күрүне монополияны хандырап талазы-биле күрүне комитетин боттандыраар.

4.2. Чөпшээрел бижиктериниң бланкылары шыгыр отчеттүг документтер болур.

4.3. Тыва Республиканың Чазаның "Тыва Республиканың юридиктиг эргелиг албан черлеринин болгаш тус-тус кижилерин чангыс аай күрүне дандызын чорудар чорумунун дугайында" 1999 чылдың июнь 11-де №466 доктаалыга дүүштүр берген, күштүг болуп чоруту соксатканын, күш чок болдурган чөпшээрел бижиктерин дандызын Тыва Республиканың Куркомитетин чорудар.

5 КЕЗЕК. ЧӨПШЭЭРЕЖИТИНГЕН ЧҮҮЛДЕРНИҢ ДАНДЫЗЫ БОЛГаш ЧӨПШЭЭРЕЛ БИЖИКТИ КИЖИГЕ АЛБАН НЕГЕЛДЕЛЕР

5.1. Чөпшээрел бижиктиг кижинин сагыр ужурул чүдүлери:

Россия Федерациязын болгаш Тыва Республиканың күштүг болуп турар хоойлуудулганы, экологтуг, санитарлыг, гигиеналыг, ортеке улур нормалар болгаш дүрүмнөр;

Тыва Республиканың девискээринге арага продукциязын садырарын дүрүмнөр;

Тыва Республиканың девискээринге арага продукциязын үүрмектеп садарын боттандырап турар бүдүрүлгелеринин администрация-биле дугуруштунган ажыл шактары;

ортеке тургузарының доктааткан чуруму;

Тыва Республиканың девискээринге айттынган ажыл-чорудулганы боттандыраарын чарлап турар оске-даа нормативтиг эрге-хоойлуудулгакталар;

ассортимент дандызы (арага сукусунары болгаш кызыл арага);

5.2. Чөпшээрел бижиктиг кижинин күүселер ужурул чүдүлери:

5.2.1. Каая бүдүргенин болгаш садып-саарарын ажы-биле бадыткап турар дараазында документтеринин болук бараан бүрүзүңе турарының дугайында негелделер:

доктааткан чурум суугаар Тываның стандартизациязын, идентификациязын төвүнүн (ТСИТ) бергени дүүштүрүлгелериниң хоолгазы азы ТСИТ-ке идентификация (домейлештирилге) эрткен дугайында ыяналга мездэли болгаш доктааткан чурум суугаар шыныттырган, сертификация талазы-биле төлөөлтүрген калды-даа органын бергени сертификаттын хоолгазы;

завод-белеткекчинин смет-фактуразы азы бараан-транспорт дугайында капсырылга бижик;

бараан-транспорт капсырылга бижинге (ада-чурт